

Резюме

Стаття посвячена дослідженню міжнародної судової процедури як одного з видів мирного розв'язання міжнародних спорів. Розглянуто історію створення міжнародних судів, визначено основні суттєві риси міжнародної судової процедури, сформовані в науці міжнародного права, проведено розмежування міжнародної судової процедури та міжнародного арбітражу. Визначено місце та значення міжнародної судової процедури в системі мирних засобів розв'язання міжнародних спорів. Показано основні тенденції на сучасному етапі розвитку міжнародної судової процедури.

Ключевые слова: спори, конфлікти, трибунали, третейські суди.

Summary

The article is devoted to the research of the international judicial procedure as one of the types of international disputes' pacific settlement. The history of the creation of international courts is briefly examined. The basic essential features of the international judicial procedures, formed in international law, are determined. A distinction of the international judicial procedure and international arbitration is conducted. Point of the importance of the international judicial procedure in the system of pacific means of international disputes settlement are determined. Basic trends on the modern stage of development of the international judicial procedure are emphasized.

Key words: disputes, conflicts, tribunals, courts of arbitration.

Отримано 21.11.2011

Е. В. ТІТКО

Ельвіра Валентинівна Тітко, аспірант Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СТАНДАРТИ ТА РОЗУМІННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ

Демократія не можлива без свободи. Свобода – «душа» демократії, як передумова рівності. Це реальна можливість політичного самовизначення особи чи групи осіб, за рахунок їхньої активної участі в управлінні державою. Свобода реалізується через права людини, яка передбачає насамперед розвиток особистості. Свобода слова, вільне висловлення поглядів та переконань належать до базових принципів громадянського суспільства, необхідних у розбудові нової та вільної України, яка неодноразово заявляла про своє прагнення участі у європейській та світовій спільноті¹.

Питання свободи вираження поглядів є вільними актуальним для нашої держави, особливо протягом останніх дванадцяти років – із прийняттям Основного Закону – Конституції України та ратифікації Конвенції про захист прав і основних свобод людини від 1950 року².

Свобода вираження – це висловлення незалежних поглядів та переконань як в усній, так і в письмовій формі, що є ознакою некорумпованого суспільства. Принципи і норми, що спрямовані на правове закріплення права на свободу вираження поглядів, виходять з того, що у демократичному суспільстві має забезпечуватись гарантія цього права.

Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України³. Тобто, Україна, взяла на себе зобов'язання дотримання ст. 10 Конвенції про захист прав і основних свобод людини, яка встановлює, що кожен має право на свободу вираження поглядів, а саме: свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати, передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів⁴.

Національно-правовий стандарт свободи вираження поглядів базується на ст. 34 Конституції України, де зазначено, що кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань: кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб (на свій вибір), а президент України відповідно до ст. 102 Конституції виступає гарантом додержання прав і свобод людини та громадянина⁵.

Свобода слова повністю залежить від свободи в широкому розумінні. А остання в свою чергу передбачає не лише вільні дії та погляди, а й цілковиту відповідальність за скоєне, написане або сказане. Відповідно до Цивільного Кодексу України кожен, про кого поширено невірогідну інформацію, може захистити свої права в суді.

Стрижнем демократичного світу виступає кожна особистість, яка здійснює свій вільний та всебічний розвиток за умов додержання її прав та свобод. На погляди П. Рабіновича, зміст свободи думки і слова полягає в тому, що ніхто не може заборонити людині дотримуватися своїх думок, певним чином відображати

об'єктивну дійсність у своїх уявленнях та публічно висловлювати ці матеріалізовані в мові відображення як погляди і переконання⁶.

За визначенням Д. Мутагірова, свобода вираження поглядів передбачає право шукати, отримувати і поширювати ті або інші думки, міркування, оцінки, відомості. Коли людина ділиться своїми судженнями, оцінками, повідомленнями з будь-ким або дізнається про думки, оцінки інших людей через засоби масової інформації, реалізується її право на свободу інформації та комунікації. Таким чином, йдеться про повну сукупність прав, що містить у собі право на свободу вираження поглядів⁷.

На протигагу цій точці зору С. Кашкін характеризує право на свободу вираження поглядів та свободу інформації як одне ціле, зазначаючи при цьому, що воно включає в себе свободу слова⁸. В свою чергу, аналізуючи практику Європейського суду з прав людини стосовно розгляду справ відповідно до Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини, треба зазначити, що ч. 1 ст. 10 не обмежується тільки захистом свободи слова, усного або письмового. Дія статті поширюється також на сферу живопису, образів, дій, пов'язаних з вираженням ідей або передачею інформації будь-яким чином, а в деяких випадках – навіть на форму одягу.

Свобода вираження поглядів – це свобода слова, думки, інформації, преси, засобів масової інформації (ЗМІ), які розглядаються як істотні компоненти та форми вияву свободи вираження поглядів. Аналізуючи тлумачення свободи вираження поглядів, досліджуємо поняття зі словом «свобода» з метою кращого розуміння спільності та різниці їх значень: **свобода вираження** – це (гарантоване) право або (гарантована) можливість вільного вияву в будь-якій формі, навіть безсловесній (символічне вираження); **свобода думки** – це (гарантоване) абсолютне право індивіда дотримуватися своєї думки, не зазнаючи при цьому будь-яких зовнішніх втручань та ідеологічного контролю; **свобода переконань** – це передовсім, відсутність переслідувань за свої переконання, можливість дотримуватись і вільно виражати свої переконання на будь-які речі, засновані на певних ідеях та світоглядах; **свобода слова** – це (гарантоване) право індивіда вільно та публічно викладати свої думки (погляди, ідеї), будь-яку інформацію у формі слів – вимовлених, письмових або друкованих засобів; **свобода преси** – це (гарантоване) право або (гарантована) можливість вільно засновувати, видавати, редагувати, читати, розповсюджувати друковані ЗМІ на свій вибір, володіти, користуватися ними та публікуватися в них; **свобода друку** – це можливість готувати до друку, друкувати і розповсюджувати будь-яку видавничу продукцію, в тому числі періодичні видання; **свобода інформації** – це (гарантоване) право особи і громадськості знати, вільно шукати, збирати, одержувати, фіксувати, використовувати, зберігати та поширювати інформацію у будь-який (законний) спосіб, мати доступ до офіційних та інших інформаційних джерел; **свобода засобів інформації** – це сумарна свобода засобів інформації. Усі ці свободи мають тісний взаємозв'язок. Їм притаманні не стільки відношення субординації, підпорядкування, скільки перехрещення, взаємозалежність, взаємозумовленість ознак та особливостей⁹.

За останні кілька років право на свободу вираження поглядів зазнало значного розвитку в законодавстві та в суспільній практиці України, проте залишається чимало проблем. Відповідно до міжнародних стандартів та інтегрованої спільноти свобода вираження поглядів в Україні почала дещо інакше розумітися. З самого початку свобода вираження поглядів на території нашої державі означала – забезпечення свободи ЗМІ. Саме тому в цій сфері було прийнято значну кількість нормативів для врегулювання даного питання, а саме: закони України «Про телебачення і радіомовлення», «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», «Про інформацію», «Про телекомунікації» та інші. Ці акти закріплюють права громадян на інформацію в усіх сферах суспільного і державного життя; встановлюють загальні правові основи одержання, використання, поширення і зберігання інформації; визначають, що засоби масової інформації є вільними і випуск друкованих видань може бути припинено лише за рішенням засновника (співзасновника) або суду; забороняють створення та фінансування державних органів, установ, організацій або посад для цензури масової інформації; підтверджують, що журналісти здійснюють свою діяльність на засадах професійної самостійності та перебувають під правовим та соціальним захистом, а їхня честь, гідність і недоторканність охороняються законом.

Принцип, згідно з яким свобода висловлювань охоплює інформацію чи ідеї, що ображають, шокують чи дратують має, звичайно, також особливу важливість стосовно преси. Хоча преса не повинна переступати встановлені обмеження. Її завданням є передача інформації та ідей щодо політичних та інших питань, які містять в собі загальний інтерес. Преса здійснює суттєву функцію у демократичному суспільстві, що є фактором особливої важливості для рішень суду, який уважно ставиться до того факту, що журналістська свобода також охоплює можливість вдатися до перебільшень чи навіть провокації. Саме тому національна межа розуміння окреслюється інтересом демократичного суспільства у наданні можливості пресі виконувати належну їй за правом роль «сторожового пса суспільства» у поширенні інформації, що уособлює в собі серйозний громадський інтерес. Для журналістів може бути неприйнятним позбавлення судовими рішеннями можливості вираження критичної оцінки, незважаючи на те, чи міг він чи вона довести свою правдивість. Тобто, свобода вираження поглядів на теренах нашої держави розпочала свій шлях від свободи ЗМІ. Рафікуючи міжнародні документи та беручи до уваги міжнародні стандарти у цій сфері, свобода вираження поглядів розвивалася та набувала нових етапів її тлумачення¹⁰.

Свобода слова, поглядів, ідей дедалі більше почала про себе заявляти в період виборчих компаній. Кандидати у своїх програмах дедалі частіше почали говорити про те, що люди мають право отримувати чесну

та прозору інформацію. Йдеться про проведення вільних та демократичних виборів за рахунок суспільного прогресу, захист конституційного права кожного громадянина на вільне вираження своїх поглядів та переконань.

Державна підтримка розвитку громадянського суспільства має містити налагодження плідного діалогу між владою, неурядовими організаціями та громадянами; створення сприятливих умов для діяльності інститутів громадянського суспільства; вчасне і публічне реагування органів державної влади на ініціативи і звернення громадськості. Реалізація такої політики держави можлива за рахунок свободи вираження поглядів, яка в період виборчих компаній найбільше набуває своєї активності та привертає увагу до себе. Свобода поглядів це – свобода політичних дискусій, що є найважливішою передумовою прийняття виважених та обґрунтованих політичних рішень щодо будь-яких суспільних проблем. Саме тому під час виборчого процесу така складова, як свобода вираження поглядів, має перебувати під особливим захистом. Оскільки, саме вибори стають основою будь-якої демократичної політичної системи, забезпечуючи представництво інтересів різних верств, груп, прошарків населення в органах державної влади. Вибори виконують передачу влади від одних представників народу іншим за підсумками демократичного і несфальсифікованого народного волевиявлення, не порушуючи одного із головних прав свободи – права на вільне вираження поглядів. В цих умовах стає актуальним питання щодо вільного доступу до необхідної інформації, що дає можливість вільно та правильно на власний розсуд кожному користуватися своїм правом на свободу вираження поглядів.

Право на доступ до інформації здійснюється через сукупність таких правомочностей: 1) право на доступ до документів, інформаційних ресурсів та систем; 2) право запитувати інформацію; 3) право одержувати інформацію; 4) право фіксувати інформацію за допомогою технічних засобів; 5) право відтворювати інформацію; 6) право на доведення інформації до певних суб'єктів через її опублікування, а також передачі її через мережу даних, ЗМІ в режимі регулярних повідомлень; 7) право отримувати консультаційну допомогу з питань доступу до інформації¹¹.

Право на отримання інформації прямо та чітко відображено у ст. 34 Конституції України, а саме: кожному гарантується право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб та на власний розсуд. Крім того ст. 50 гарантує право вільного доступу до інформації суспільної необхідності, а також право на її поширення, така інформація ніким не може бути засекречена. Гарантується можливість отримувати відомості про діяльність органів державної влади, прийняті рішення та про фактичний стан справ у будь-якій сфері суспільного життя, що і є важливою умовою розвитку демократичного суспільства.

Реалізація даного права на території нашої держави не можлива у повному обсязі, бо сьогодні українці не можуть безперешкодно ознайомлюватися з інформацією, наприклад, про діяльність органів державної влади та місцеве самоврядування, рішення місцевих рад, складно знайти накази і розпорядження керівників органів виконавчої влади та багато іншого. До того ж сьогодні сотні документів досі лишаються засекреченими грифами: «Для службового користування», «Не для друку», «Опублікуванню не підлягає» та занадто багато суспільно важливої інформації засекречено як державну таємницю під грифом «Таємно».

Парламентська Асамблея Ради Європи зазначає, що після падіння комунізму в Центральній та Східній Європі було досягнуто величезного прогресу в сфері свободи вираження поглядів й інформації. Однак у деяких країнах усе ще трапляються серйозні й неприйнятні порушення цієї свободи. Водночас виникають нові проблеми, з якими зіштовхнулася вся Європа – нестабільні економічні умови й низький рівень демократичної культури. Рада Європи пріоритетним завданням для себе в цій сфері визначила: випрацювати дієвішу систему захисту свободи вираження поглядів й інформації в Європі, залучати всі відповідні підрозділи Організації Ради Європи, які причетні до цієї роботи; оприлюднювати висновки моніторингової процедури, що стосуються особистої і редакційної свободи вираження поглядів; сформулювати на цій підставі конкретні рекомендації окремим державам-членам й зобов'язувати ці держави відкрито звітувати про їх впровадження; забезпечувати, щоб висновки експертиз законодавства про свободу вираження поглядів, слова, думки, що їх здійснювала Рада Європи, були належним чином враховані в системі державного правління країнами-членами; забезпечувати координацію й спільну діяльність з цих питань з іншими міжнародними інституціями, зокрема Представництвом ОБСЄ, Європейським Союзом і ЮНЕСКО, а також із відповідними неурядовими організаціями, що опікуються питаннями свободи слова та думки¹².

Сьогодні волевиявлення народу в умовах демократії здійснюється через справжні вибори, які забезпечують виборцям реальний вибір, вони мають проводитися, насамперед, на основі політичного плюралізму, ідеологічної багатоманітності при дотриманні права на свободу думки і слова, вільного вираження поглядів і переконань, що дають можливість на власний розсуд зробити усвідомлений і неупереджений вибір з-поміж різних кандидатів, партій тощо. За цих обставин преса має повідомляти інформацію, яка становить громадський інтерес, інакше преса не могла б відіграти таку необхідну роль «сторожового пса демократії», ці принципи стосуються й аудіовізуальних засобів. По-друге, ведення політичної дискусії: у цій боротьбі кожен використовує ту зброю, яка є в його розпорядженні, і в цьому немає нічого незвичайного для політичної дискусії. По-третє, інформація в передвиборчий період має циркулювати вільно: для забезпечення вільного вираження поглядів народу при обранні законодавчої влади. По-четверте, надання інформації про події, погляди й ідеї є завданням преси. По-п'яте, дії або бездіяльність уряду, так само, як і його помилки, перебувають під пильним контролем не тільки законодавчої й судової влади, а й преси і громадськості. По-шосте, політик має бути терпимішим до критики, оскільки участь у політичному процесі є добровільною й часто прибутко-

вою діяльністю. По-сьоме, захисту підлягають не лише ідеї та висловлювання, а й форми їх вираження, причому допускається саркастична, жорстка мова, перебільшення й наявність провокації¹³.

Тобто думка – це невід’ємна властивість кожної людини, яка є його основою дій та поведінки. «Я міркую – значить я існую», – писав французький філософ Декарт. Погляди, думки завжди вільні. Є можливість заставити людину говорити не те, що вона думає, але міркувати за власним бажанням заборонити неможливо. Саме тому для сучасного демократичного суспільства важливе поняття свободи вираження поглядів. Юристи та науковці зазначають, що сьогодні є необхідність систематичного моніторингу свободи вираження поглядів, а саме: аналіз усіх судових процесів щодо застосування цензури; ознайомлення суспільства з законом проти цензури; життя заходів щодо реакції суспільства на кожний випадок порушення свободи слова; спеціальна програма правової підтримки у зв’язку з виборчою кампанією; проведення пояснювальної роботи із громадянами щодо поняття та рамки користування права на свободу вираження поглядів; підтягування національного законодавства до норм міжнародного права¹⁴.

Свобода як цільова причина визначає людське буття. Позбавити людину можливості обирати мету своєї діяльності та способу досягнення – це означатиме позбавити її свободи¹⁵.

Разом з тим як право на свободу вираження поглядів є невід’ємним елементом демократичного процесу, так і обмеження даного права є не менш вагомим фактором тієї самої дії. У частині 2 ст. 10 Конвенції про захист прав і основних свобод людини зазначено, що здійснення цих свобод пов’язане з обов’язковістю і відповідальністю, тому дана свобода може бути предметом умов, обмежень або санкцій, що встановлені законом і є необхідними у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, для запобігання заворушенням або злочинам, для охорони здоров’я і моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя¹⁶.

Підсумовуючи вищевикладене робимо висновок, що право на свободу вираження поглядів є дієвим елементом демократичного народовладдя, і містить такі чинники: можливість вільно збирати, одержувати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами та в будь-який спосіб, без втручання держави і незалежно від кордонів; можливість їх дотримуватися; можливість використання будь-яких засобів вираження думки – як традиційних (усних, письмових, образотворчих тощо), так і сучасних технічних. Водночас існують і обмеження даного права в умовах збереження тієї самої демократії відповідно до закону.

¹ *Арендт Х.* Що таке свобода? // Між минулим і майбутнім. – К.: Дух і літера, 2002. – С. 151–180.

² Конвенція про захист прав і основних свобод від 04 листопада 1950 р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004

³ Конституція України від 28 червня 1996 р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0>

⁴ Конвенція про захист прав і основних свобод від 04 листопада 1950 р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004

⁵ *Право Європейського Союзу: Учебник для вузів / Под ред. С. Ю. Кашкина.* – М.: Юристь, 2003. – 925 с.

⁶ *Рабинович П.* Європейська конвенція з прав людини: особливості її тлумачення / П. Рабинович, С. Федик // *Юридична Україна.* – 2003. – № 6. – С. 86–91.

⁷ *Мутагіров Д. З.* Права и свободы человека: теория и практика : учеб. пособие / Д. З. Мутагіров. – М.: Логос, 2007. – 544 с.

⁸ *Право Європейського Союзу: Учебник для вузів / Под ред. С. Ю. Кашкина.* – М.: Юристь, 2003. – 925 с.

⁹ *Гапоненко В. А.* Свобода як чинник функціонування демократичної політичної системи: Дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. – К., 2009. – 190 с.

¹⁰ *Бистрицький Є.* Пропедевтика поняття свободи // *Проблеми сутності свободи: методологічні та соціальні виміри: Матер. наук.-теорет. конф. 26 жовтня 2007 р.* – К.: Політична думка, 2007. – С. 8–29.

¹¹ *Горенко О. М.* Соціально-політичний вимір європейської інтеграції та Україна / НАН України; Інститут історії України. – К., 2002. – 170 с.

¹² *Рабинович П.* Європейська конвенція з прав людини: особливості її тлумачення / П. Рабинович, С. Федик // *Юридична Україна.* – 2003. – № 6. – С. 86–91.

¹³ *Маковей М., Чернова Е. А.* Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 10. Право на свободу выражения своего мнения: прецеденты и комментарии. – М.: Рос. акад. правосудия, 2001. – 151 с.

¹⁴ *Вандич П.* Ціна свободи: Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. – К.: Критика, 2004. – 464 с.

¹⁵ *Рабинович П.* Права і свободи людини: європейські стандарти // *Юридичний вісник України.* – 2003. – № 23. – С. 20–26.

¹⁶ Конвенція про захист прав і основних свобод від 04 листопада 1950 р. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004

Резюме

Статтю присвячено проблемі свободи вираження поглядів. Особливу роль відведено аналізу поняття свободи вираження поглядів в різних площинах. Виокремлюються схожі визначення свободи вираження поглядів. Аналізуються етапи станов-

лення свободи вираження поглядів в Україні та існуючі проблеми, з котрими зіткнулася наша країна. У статті викладено основну частину нормативної бази щодо свободи вираження поглядів на теренах України, без чого не можливий демократичний розвиток держави.

Ключові слова: свобода вираження поглядів, свобода слова, свобода ідей.

Резюме

Стаття посвячена проблеме свободы выражения взглядов. Особенная роль отводится анализу этого понятия в различных плоскостях. Выделяются схожие определения свободы выражения взглядов. Анализируются этапы становления свободы выражения взглядов в Украине и существующие проблемы, с которыми сталкивается наше государство. В статье приведена основная нормативная база касательно свободы выражения взглядов на территории Украины, без чего не возможно демократическое развитие государства.

Ключевые слова: свобода выражения взглядов, свобода слова, свобода мнения.

Summary

The article is disclosed to the problem of freedom expression. Special role taken to the analysis definition freedom of expression in special conditions of the different spheres. Similar determinations are selected to the freedom of expression. The stages of becoming of freedom of expression are analysed to territories of Ukraine and existent their problems. Article considers the basic Ukraine laws concerning freedom of expression without what not possibly democratic state.

Key words: freedom of expression, freedom of speech, freedom of thought.

Отримано 22.09.2011